अपठितगद्यांशः ।

अपठितं नाम यस्य अन्तर्भावः पाठ्यपुस्तके नास्ति । अपठितगद्यस्य पठनं छात्रैः करणीयम् । तस्य आकलनं कृत्वा कृतयः कर्तव्याः ।

१) प्रथमं परिच्छेदः पठनीयः ।

२) पदविच्छेदं कृत्वा अर्थः बोधनीयः ।

३) निर्दिष्टानुसारं कृतयः कर्तव्याः ।

उदाहरणम् –

एकस्य काकस्य मुखे रोटिका आसीत् । सः वृक्षस्य उपरि शाखायाम् अतिष्ठत् । ततः एकः लोमशः तत्र आगच्छत् । लोमशः काकस्य मुखे रोटिकां दृष्ट्वा अचिन्तयत्, यदि एषः स्वमुखं विवृतं करिष्यति तर्हि सा रोटिका अधः पतिष्यति । अहं च तां खादिष्यामि । सः काकं वदति, "त्वं तु अतीव सुन्दरोऽसि । तव स्वरः अपि मधुरः स्यात् । एकं गीतं गातुं शक्नोषि किल?"

स्वप्रशंसां श्रुत्वा काकः आनन्दितः । यदा सः गीतं गायति तदा तस्य मुखात् रोटिका अधः पतति । लोमशः रोटिकां खादित्वा शीघ्रं ततः पलायनं करोति ।

कृतीः कुरुत ।

अ) पूर्णवाक्येन उत्तरत ।

काकः कुत्र उपाविशत्?

आ) अधोरखितशब्दस्य कृते प्रश्ननिर्माणं कुरुत ।

<u>लोमशः</u> काकस्य मुखे रोटिकां दृष्ट्वा अचिन्तयत् ।

इ) लकारं लिखत ।

अतिष्ठत् ।

ई) प्रातिपदिकं लिखत ।

रोटिका, अहम्

उ) अनुवादं कुरुत ।

स्वप्रशंसां श्रुत्वा काकः आनन्दितः ।

ऊ) एकम् अव्ययं चित्वा लिखत ।

नाम

✲ नामतालिकां पूरयत ।

नाम	प्रातिपदिकम्	अन्तम्	लिङ्गम्	विभक्तिः	वचनम्
भाषासु					
चेतांसि					
युवकानाम्					
वणिजौ					
याचनया					
पद्धत्या					
भार्या					
स्वामिन्					
रोमाणि					
स्रोतांसि					
जिह्वाम्					
व्याधिः					
भावी					
पुरि					
द्वारवत्याम्					
राज्ञः					
भगवान्					
राजानम्					
पक्षिणः					
सरसः					

नाम	प्रातिपदिकम्	अन्तम्	लिङ्म्	विभक्तिः	वचनम्
पितुः					
वाक्					
असुरेषु					
मितव्ययी					
वक्ता					
वैराणि					
मूर्खस्य					
पेषण्याम्					
स्थाल्याम्					
वटिकासु					
पयसा					
नाम्ना					
दाता					
तपस्वी					
धर्मः					
कर्माणि					
ज्ञानिनः					
इन्द्रियाणि					
तन्वि					

सर्वनाम

✻ सर्वनामतालिकां पूरयत ।

सर्वनाम	प्रातिपदिकम्	लिङ्गम्	विभक्तिः	वचनम्
तासु				
एतासु				
अस्माकम्				
अहम्				
अनेन				
कया				
अस्मिन्				
त्वया				
माम्				
मह्यम्				
भवान्				
सः				
ते				
ताम्				
तस्याः				
याः				
अस्मै				
तेभ्यः				
अन्येन				
तस्याम्				

सर्वनाम	प्रातिपदिकम्	लिङ्गम्	विभक्तिः	वचनम्
तस्मात्				
तद्				
सर्वम्				
यस्मात्				
कः				
एषः				
सर्वेषु				
तान्				
अयम्				
माम्				
तव				
एतद्				
मा				
यः				

क्रियापदरूपाणि

धातुतालिका

प्रथमः गणः

धातुः	लट्	लङ्	लृट्	लोट्	लिङ्	कर्मणि लट्	लिट्
गै-गाय् (प.प.)	गायति	अगायत्	गास्यति	गायतु, गायतात्	गायेत्	गीयते	जगौ
अनु + भू (प.प.)	अनुभवति	अन्वभवत्	अनुभविष्यति	अनुभवतु	अनुभवेत्	अनुभूयते	अनुबभूव
त्यज् (प.प.)	त्यजति	अत्यजत्	त्यक्ष्यति	त्यजतु	त्यजेत्	त्यज्यते	तत्याज
रक्ष् (प.प.)	रक्षति	अरक्षत्	रक्षिष्यति	रक्षतु	रक्षेत्	रक्ष्यते	ररक्ष
भज् (उ.प.)	भजति	अभजत्	भक्ष्यति	भजतु	भजेत्	भज्यते	बभाज
	भजते	अभजत	भक्ष्यते	भजताम्	भजेत		भेजे
परि + ईक्ष् (आ.प.)	परीक्षते	पर्यैक्षत	परीक्षिष्यते	परीक्षताम्	परीक्षेत	परीक्ष्यते	परीक्षाञ्चक्रे
रुच् (आ.प.)	रोचते	अरोचत	रोचिष्यते	रोचताम्	रोचेत	रुच्यते	रुरुचे
आ + रभ् (आ.प.)	आरभते	आरभत	आरप्स्यते	आरभताम्	आरभेत	आरभ्यते	आरेभे
अभि + नी (आ.प.)	अभिनयते	अभ्यनयत	अभिनेष्यते	अभिनयताम्	अभिनयेत	अभिनीयते	अभिनिन्ये

द्वितीयः गणः

धातुः	लट्	लङ्	लृट्	लोट्	लिङ्	कर्मणि लट्	लिट्
रुद् (प.प.)	रोदिति	अरोदीत्, अरोदत्	रोदिष्यति	रोदितु	रुद्यात्	रुद्यते	रुरोद
हन् (प.प.)	हन्ति	अहन्	हनिष्यति	हन्तु	हन्यात्	हन्यते	जघान
स्वप् (प.प.)	स्वपिति	अस्वपीत्, अस्वपत्	स्वप्स्यति	स्वपितु	स्वप्यात्	सुप्यते	सुष्वाप
अस् (प.प)	अस्ति	आसीत्	भविष्यति	अस्तु	स्यात्	भूयते	बभूव

ब्रू (प.प.)	ब्रवीति, आह	अब्रवीत्	वक्ष्यति	ब्रवीतु	ब्रूयात्	उच्यते	उवाच
(आ.प.)	ब्रूते	अब्रूत	वक्ष्यते	ब्रूताम्	ब्रुवीत		ऊचे
या (प.प.)	याति	अयात्	यास्यति	यातु	यायात्	यायते	ययौ

तृतीयः गणः

धातुः	लट्	लङ्	लृट्	लोट्	लिङ्	कर्मणि लट्	लिट्
दा (प.प.)	ददाति	अददात्	दास्यति	ददातु	दद्यात्	दीयते	ददौ
(आ.प.)	दत्ते	अदत्त	दास्यते	दत्ताम्	ददीत		ददे
भी (प.प.)	बिभेति	अबिभेत्	भेष्यति	बिभेतु	बिभियात्, बिभीयात्	भीयते	बिभाय/ बिभयाञ्चकार

चतुर्थः गणः

धातुः	लट्	लङ्	लृट्	लोट्	लिङ्	कर्मणि लट्	लिट्
नृत् (प.प.)	नृत्यति	अनृत्यत्	नर्तिष्यति	नृत्यतु	नृत्येत्	नृत्यते	ननर्त
युध् (आ.प.)	युध्यते	अयुध्यत	योत्स्यते	युध्यताम्	युध्येत	युध्यते	युयुधे
सम्+पद् (आ.प.)	सम्पद्यते	समपद्यत	सम्पत्स्यते	सम्पद्यताम्	सम्पद्येत	सम्पद्यते	सम्पेदे

पञ्चमः गणः

धातुः	लट्	लङ्	लृट्	लोट्	लिङ्	कर्मणि लट्	लिट्
श्रु (प.प)	शृणोति	अशृणोत्	श्रोष्यति	शृणोतु	शृणुयात्	श्रूयते	शुश्राव

षष्ठः गणः

धातुः	लट्	लङ्	लृट्	लोट्	लिङ्	कर्मणि लट्	लिट्
लिख् (प.प.)	लिखति	अलिखत्	लेखिष्यति	लिखतु	लिखेत्	लिख्यते	लिलेख
दिश् (प.प.)	दिशति	अदिशत्	देक्ष्यति	दिशतु	दिशेत्	दिश्यते	दिदेश
(आ.प.)	दिशते	अदिशत	देक्ष्यते	दिशताम्	दिशेत		दिदिशे

सप्तमः गणः

धातुः	लट्	लङ्	लृट्	लोट्	लिङ्	कर्मणि लट्	लिट्
युज् (प.प.)	युनक्ति,	अयुनक् अयुनग्	योक्ष्यति	युनक्तु	युञ्ज्यात्	युज्यते	युयोज
युज्(आ.प.)	युङ्क्ते	अयुङ्क्त	योक्ष्यते	युङ्क्ताम्	युञ्जीत		युयुजे

अष्टमः गणः

धातुः	लट्	लङ्	लृट्	लोट्	लिङ्	कर्मणि लट्	लिट्
कृ (प.प.)	करोति	अकरोत्	करिष्यति	करोतु	कुर्यात्	क्रियते	चकार
(आ.प.)	कुरुते	अकुरुत	करिष्यते	कुरुताम्	कुर्वीत		चक्रे

नवमः गणः

धातुः	लट्	लङ्	लृट्	लोट्	लिङ्	कर्मणि लट्	लिट्
प्री (प.प.)	प्रीणाति	अप्रीणात्	प्रेष्यति	प्रीणातु	प्रीणीयात्	प्रीयते	पिप्राय
(आ.प.)	प्रीणीते	अप्रीणीत	प्रेष्यते	प्रीणीताम्	प्रीणीत		पिप्र्ये
ग्रह् (प.प.)	गृह्णाति	अगृह्णात्	ग्रहीष्यति	गृह्णातु	गृह्णीयात्	गृह्यते	जग्राह
(आ.प.)	गृह्णीते	अगृह्णीत	ग्रहीष्यते	गृह्णीताम्	गृह्णीत		जगृहे

दशमः गणः

धातुः	लट्	लङ्	लृट्	लोट्	लिङ्	कर्मणि लट्	लिट्
पीड् (प.प.)	पीडयति	अपीडयत्	पीडयिष्यति	पीडयतु	पीडयेत्	पीड्यते	पीडयामास
(आ.प.)	पीडयते	अपीडयत	पीडयिष्यते	पीडयताम्	पीडयेत		पीडयाञ्चक्रे
वर्ण् (प.प.)	वर्णयति	अवर्णयत्	वर्णयिष्यति	वर्णयतु	वर्णयेत्	वर्ण्यते	वर्णयामास
आ.प.)	वर्णयते	अवर्णयत	वर्णयिष्यते	वर्णयताम्	वर्णयेत		वर्णयाञ्चक्रे
सूच् (प.प.)	सूचयति	असूचयत्	सूचयिष्यति	सूचयतु	सूचयेत्	सूच्यते	सूचयामास
(आ.प.)	सूचयते	असूचयत	सूचयिष्यते	सूचयताम्	सूचयेत		सूचयाञ्चक्रे
कथ् (प.प.)	कथयति	अकथयत्	कथयिष्यति	कथयतु	कथयेत्	कथ्यते	कथयामास
(आ.प.)	कथयते	अकथयत	कथयिष्यते	कथयताम्	कथयेत		कथयाञ्चक्रे
वञ्च् (प.प.)	वञ्चयति	अवञ्चयत्	वञ्चयिष्यति	वञ्चयतु	वञ्चयेत्	वञ्च्यते	वञ्चयामास
(आ.प.)	वञ्चयते	अवञ्चयत	वञ्चयिष्यते	वञ्चयताम्	वञ्चयेत		वञ्चयाञ्चक्रे

समासः

✻ समासतालिकां पूरयत ।

सामासिकशब्दः	समासविग्रहः	समासनाम
सवेगम्		
प्रतिसप्ताहम्		
अचिरात्		
प्राप्तख्यातिः		
सविनयम्		
प्रतिविभागम्		
दत्तचित्तः		
ज्ञातुकामः		
भिन्नरुचिः		
अपर्याप्तम्		
भयाकुलचित्तम्		
प्रत्युत्पन्नमतिः		
पितृगृहम्		
शीतस्पर्शः		
अरोचिष्णुः		
जिह्वाग्रम्		
शोणितसङ्घातः		
देहसादः		
अपगतदिव्यप्रभावा		
भेरीताडनम्		
चिन्ताशोकसागरः		
विदिशाभिधानम्		
अपगतासून्		
महातपाः		
अक्षमः		

सामासिकशब्दः	समासविग्रहः	समासनाम
कोटरोदरेषु		
क्षितितलम्		
विजितेन्द्रियः		
अव्यवस्थितचित्तस्य		
षट्पदम्		
अवैरेण		
अव्यवस्थितम्		
यथार्हम्		
लघुरूपः		
एलाचूर्णम्		
हिङ्गुधूपेन		
श्येनवपुः		
अक्षतदेहम्		
अत्याज्यः		
अक्षमः		
मनुष्यवाचा		
कर्मफलहेतुः		
विमूढात्मा		
मिथ्याचारः		
अकर्मणि		
असक्तः		
कर्मफलम्		
अक्षिभ्रुवम्		
कण्ठकपोलम्		
सपित्तः		
सरक्तः		
द्वादशयोजनम्		
अन्यान्यदेशान्तरायातः		

सामासिकशब्दः	समासविग्रहः	समासनाम
सर्वसत्त्वाभयप्रदः		
शरणागतः		
दुर्गापुरनगरे		
दृढविश्वासः		
कार्यमग्नः		
पुत्रद्वयोपेता		
गहनकानने		
जम्बुककृतोत्साहम्		
भयाकुलम्		
जम्बुककृतः		
व्याघ्रमारी		
षट्पदपिपीलिकाः		
अन्यान्यरोगिजनेभ्यः		
अपगतदिव्यप्रभावा		
भेरीताडननियुक्ताय		
चिन्ताशोकसागरनिमग्नः		
जनानुकम्पा		
प्रवचनावगतौ		
द्वादशयोजव्यापी		
अन्यान्यौ		
चिन्ताशोकौ		
सूत्रार्थौ		
शाल्मलीवृक्षः		
द्वारस्थिता		
क्षितितलविप्रकीर्णाः		
पञ्जरस्थम्		
मध्यस्थः		

सामासिकशब्दः	समासविग्रहः	समासनाम
सत्यवक्ता		
मितव्ययी		
हितभुक्		
देवासुराः		
सत्यानृते		
मितभुक्		
प्रियवादिनम्		
मृगपक्षिणाम्		
घृताक्ता		
शर्करायुक्तम्		
एलाचूर्णविमिश्रितम्		
शर्करैलासमायुक्ताः		
पाकज्ञः		
हिङ्गुसर्पिर्भ्याम्		
शर्करैलाः		
जीरकार्द्रकसैन्धवैः		
सर्वसत्त्वानि		
अभयप्रदः		
इन्द्रधर्मौ		
श्येनकपोतयोः		
योगस्थः		
सिद्ध्यसिद्ध्योः		

तद्धितान्ताः ।

* नाम्नः वा विशेषणस्य अग्रे प्रत्ययं योजयित्वा अपि शब्दा भवन्ति । वयम् एतादृशानां शब्दानां लीलया उपयोगं कुर्मः । ते नाम तद्धिताः । मूलशब्दस्य अग्रे प्रत्ययं योजयित्वा तत्सम्बन्धदर्शकः शब्दः प्राप्यते । तेषां वृत्तिसहितानि उदाहरणानि अत्र संक्षेपेण दीयन्ते ।

१) **आधुनिकः** = अधुना भवः ।
२) **महत्त्वम्** = महतः भावः ।
३) **दैनिकम्** = दिने भवम् ।
४) **पाक्षिकम्** = पक्षे भवम् ।
५) **साप्ताहिकम्** = सप्ताहे भवम् ।
६) **वार्षिकम्** = वर्षे भवम् ।
७) **कौशलम्** = कुशलस्य भावः ।
८) **शैघ्र्यम्** = शीघ्रस्य भावः ।
९) **शिथिलत्वम्** = शिथिलस्य भावः ।
१०) **नियमात्** = नियमतः ।
११) **माहात्म्यम्** = महात्मनः भावः ।
१२) **वाणिज्यम्** = वणिजः भावः ।
१३) **सौरभः** = सुरभेः अयम् ।
१४) **आधिक्यम्** = अधिकस्य भावः ।
१५) **उत्कृष्टता** = उत्कृष्टस्य भावः ।
१६) **योग्यता** = योग्यस्य भावः ।
१७) **भिन्नत्वम्** = भिन्नस्य भावः ।
१८) **शीलता** = शीलस्य भावः ।
१९) **बुद्धिमती** = बुद्धिः अस्याः अस्ति ।
२०) **दिव्या** = दिवि भवा ।
२१) **मधुरता** = मधुरस्य भावः ।
२२) **पक्षिणः** = पक्षौ स्तः एषाम् ।
२३) **विटपिनः** = विटपम् एषाम् अस्ति ।
२४) **भगवान्** = भगः अस्य अस्ति ।
२५) **प्राजापत्यः** = प्रजापतेः अपत्यं पुमान् ।
२६) **समत्वम्** = समस्य भावः ।
२७) **देही** = देहः अस्य अस्ति ।
२८) **सर्वशः** = सर्वः अस्ति अस्य ।

* तद्धिततालिकां पूरयत ।

तद्धितवृत्तिः	विग्रहः
आधिक्यम्	....
....	सुरभेः अयम्
माहात्म्यम्	....
....	शिथिलस्य भावः
वार्षिकम्	....
....	कुशलस्य भावः
साप्ताहिकम्	....
....	पक्षे भवम्
नियमात्	....
....	वणिजः भावः
महत्त्वम्	....
....	बुद्धिः अस्याः अस्ति

तद्धितवृत्तिः	विग्रहः
उत्कृष्टता	....
....	सर्वः अस्ति अस्य
योग्यता	....
....	देहः अस्य अस्ति
वार्षिकम्	....
....	कुशलस्य भावः
समत्वम्	....
....	भिन्नस्य भावः
शीलता	....
....	पक्षौ स्तः एषाम्
भगवान्	....
....	मधुरस्य भावः

कृदन्ताः (पुं. प्रथमाएकवचनम्)

धातुः	क्त	क्तवतु	कृत्याः			शतृ/शानच्
गम्-गच्छ् (१ प.प.)	गतः	गतवान्	गम्यः	गन्तव्यः	गमनीयः	गच्छन्
रम् (१ आ.प.)	रतः	रतवान्	रम्यः	रन्तव्यः	रमणीयः	रममाणः
मन् (४ आ.प.)	मतः	मतवान्	मान्यः	मन्तव्यः	मननीयः	मन्यमानः
दा-यच्छ् (१ प.प.)	दत्तः	दत्तवान्	देयः	दातव्यः	दानीयः	यच्छन्
पा-पिब् (१ प.प.)	पीतः	पीतवान्	पेयः	पातव्यः	पानीयः	पिबन्
ज्ञा (९ उ.प.)	ज्ञातः	ज्ञातवान्	ज्ञेयः	ज्ञातव्यः	ज्ञानीयः	जानन्/जानानः
नी-नय् (१ उ.प.)	नीतः	नीतवान्	नेयः	नेतव्यः	नयनीयः	नयन्/नयमानः
कृ (८ उ.प.)	कृतः	कृतवान्	कार्यः कृत्यः	कर्तव्यः	करणीयः	कुर्वन्/कुर्वाणः
सृ (१ प.प.)	सृतः	सृतवान्	सार्यः	सर्तव्यः	सरणीयः	सरन्
पठ् (१ प.प.)	पठितः	पठितवान्	पाठ्यः	पठितव्यः	पठनीयः	पठन्
पत् (१ प.प.)	पतितः	पतितवान्	पात्यः	पतितव्यः	पतनीयः	पतन्
खाद् (१ प.प.)	खादितः	खादितवान्	खाद्यः	खादितव्यः	खादनीयः	खादन्
वद् (१ प.प.)	उदितः	उदितवान्	वाद्यः	वदितव्यः	वदनीयः	वदन्
नृत् (४ प.प.)	नर्तितः	नर्तितवान्	नृत्यः	नर्तितव्यः	नर्तनीयः	नृत्यन्
लिख् (६ प.प.)	लिखितः	लिखितवान्	लेख्यः	लेखितव्यः	लेखनीयः	लिखन्
सेव् (१ आ.प.)	सेवितः	सेवितवान्	सेव्यः	सेवितव्यः	सेवनीयः	सेवमानः
वन्द् (१ आ.प.)	वन्दितः	वन्दितवान्	वन्द्यः	वन्दितव्यः	वन्दनीयः	वन्दमानः
प्र+अर्थ् (१०आ.प.)	प्रार्थितः	प्रार्थितवान्	प्रार्थ्यः	प्रार्थयितव्यः	प्रार्थनीयः	प्रार्थयमानः
पूज् (१० उ.प.)	पूजितः	पूजितवान्	पूज्यः	पूजयितव्यः	पूजनीयः	पूजयन्/पूजयमानः
कथ् (१० उ.प.)	कथितः	कथितवान्	कथ्यः	कथयितव्यः	कथनीयः	कथयन्/कथयमानः
दृश्-पश्य् (१ प.प.)	दृष्टः	दृष्टवान्	दृश्यः	द्रष्टव्यः	दर्शनीयः	पश्यन्
प्रच्छ्-पृच्छ् (६ प.प.)	पृष्टः	पृष्टवान्	प्रच्छ्यः	प्रष्टव्यः	प्रच्छनीयः	पृच्छन्
प्र+विश् (६ प.प.)	प्रविष्टः	प्रविष्टवान्	प्रवेश्यः	प्रवेष्टव्यः	प्रवेशनीयः	प्रविशन्
आ+दिश् (६ उ.प.)	आदिष्टः	आदिष्टवान्	आदेश्यः	आदेष्टव्यः	आदेशनीयः	आदिशन्/आदिशमानः
मुच्-मुञ्च् (६ उ.प.)	मुक्तः	मुक्तवान्	मोच्यः	मोक्तव्यः	मोचनीयः	मुञ्चन्/मुञ्चमानः
वच् (२ प.प.)	उक्तः	उक्तवान्	वाच्यः	वक्तव्यः	वचनीयः	वचन्
आ+रभ् (१ आ.प.)	आरब्धः	आरब्धवान्	आरभ्यः	आरब्धव्यः	आरभणीयः	आरभमाणः
लभ् (१ आ.प.)	लब्धः	लब्धवान्	लभ्यः	लब्धव्यः	लभनीयः	लभमानः
वह् (१ उ.प.)	ऊढः	ऊढवान्	वाह्यः	वोढव्यः	वहनीयः	वहन्/वहमानः
आ+रुह्-रोह्(१ प.प.)	आरूढः	आरूढवान्	आरोह्यः	आरोढव्यः	आरोहणीयः	आरोहन्

कृदन्तरूपाणि उपस्तम्भे लिखत ।

१)

क्त	क्तवतु	कृत्याः	शतृ/शानच्

(दातव्यः, गतः, मान्यः, पानीयः, दृष्टवान् , पिबन् , ज्ञातः, कथितवान्)

२)

क्त	क्तवतु	कृत्याः	शतृ/शानच्

(पूजयमानः, उदितः, लेख्यः, सेवितव्यः, प्रार्थयमानः, वन्दनीयः, पूजयन् , नर्तितवान्)

३)

क्त	क्तवतु	कृत्याः	शतृ/शानच्

(प्रविष्टवान् , कथनीयः, द्रष्टव्यः, मुञ्चमानः, प्रच्छ्यः, उक्तवान् , मुञ्चन् , आदिष्टः)

४)

क्त	क्तवतु	कृत्याः	शतृ/शानच्

(आरोहन् , वहनीयः, लब्धव्यः, आरभ्यः, उक्तवान् , वहमानः, आदिष्टवान् , प्रवेश्यः)

५)

क्त	क्तवतु	कृत्याः	शतृ/शानच्

(लभमानः, आरभणीयः, वक्तव्यः, मोच्यः, प्रविष्टवान् , कथयितव्यः, वन्दमानः, लिखितः)

सन्धिः

✲ सन्धितालिकां पूरयत ।

१) निराशोऽहम् = ...+......... ।
२) .... = भिन्नरुचिः+ हि ।
३) आत्मपुत्रावेकैकशः= ....+......... ।
४) .... = हसन् + आह ।
५) तर्जयन्त्युवाच = ...+......... ।
६) .... = कश्चित् + लक्षते ।
७) दर्शनाद्धर्षयति= ....+.......... ।
८) ....= कषायः+ तु ।
९) स्फुटयतीन्द्रियाणि= ....+......... ।
१०) ....= वाद्या+ एषा ।
११) व्याधिरसून्= ....+......... ।
१२) .... = सूत्रार्थौ+अन्तराले ।
१३) दत्तश्च= ....+......... ।
१४) ....= राजधानी + आसीत् ।
१५) पशवश्च= ....+......... ।
१६) ....= पितुः+ अहम् ।
१७) भवद्भिरस्य= ....+......... ।
१८) ....= महती + इयम् ।
१९) अपगतासूंश्च= ....+......... ।
२०) ....= जाबालिः+ नाम ।
२१) तद्ध= ....+......... ।
२२) ....= तस्मात् + उ ।
२३) यद्देवेषु= ....+.......... ।
२४) ....= हि + एतद् ।
२५) स्मरेन्नित्यम् = ...+......... ।
२६) ....= क्वचित् + रुष्टः ।
२७) अपकारांश्च= ....+......... ।
२८) ....= वपुः + आख्याति ।
२९) लोडयेच्च= ....+.......... ।
३०) ....= मज्जिका + इति ।
३१) वस्त्रगर्भाभिरन्याभिः= ....+......... ।
३२) ....= वासनार्थम् + तु ।
३३) अवतार्यात्र= ....+......... ।
३४) .... = इति + अभिधीयते ।
३५) राजाभूत्= ....+......... ।
३६) .... = तु + एतद् ।
३७) ततस्त्यक्त्वा= ....+......... ।
३८) ....= शिबिः + उवाच ।
३९) आरोपयन्नृपः= ....+......... ।
४०) .... = शिबेः + अङ्कम् ।
४१) अन्यांस्तौ= ....+......... ।
४२) .... = तौ + अन्तर्धानम् ।
४३) कर्मण्येव= ....+......... ।
४४) ....= अधिकारः + ते ।
४५) कर्मफलहेतुर्भूः= ....+......... ।
४६) ....= श्रेष्ठः + तत् ।
४७) तदेव= ....+......... ।
४८) .... = यथा + उल्बेन ।
४९) एतैर्विमोहयति= ....+......... ।
५०) .... = विमोहयति + एषः ।
५१) बुद्धिरस्य= ....+......... ।
५२) ....= कश्चित् + लक्षते ।

अमरकोषः ।

	पङ्क्तिः	विग्रहः
१)	**शीतम्–** शीतं गुणे तद्वदर्थाः सुषीमः शिशिरो जडः।	शीतम्, सुषीमः, शिशिरः, जडः ।
२)	**वपुः –** गात्रं वपुः संहननं शरीरं वर्ष्म विग्रहः।	गात्रम्, वपुः, संहननम्, शरीरम्, वर्ष्म, विग्रहः ।
३)	**पक्षी –** शकुन्तिपक्षिशकुनिशकुन्तशकुनद्विजाः ।	शकुन्तिः, पक्षी, शकुनिः, शकुन्तः, शकुनः, द्विजः।
४)	**प्रजापतिः–** स्रष्टा प्रजापतिर्वेधा विधाता विश्वसृड्विधिः ।	स्रष्टा, प्रजापतिः, वेधाः, विधाता, विश्वसृट्, विधिः ।
५)	**वृत्तान्तः–** वार्ता प्रवृत्तिर्वृत्तान्त उदन्तः स्यादथाह्वयः।	वार्ता, प्रवृत्तिः, वृत्तान्तः, उदन्तः, आह्वयः ।
६)	**मूढः–** अज्ञे मूढयथाजातमूर्खवैधेयबालिशाः ।	अज्ञः, मूढः, यथाजातः, मूर्खः, वैधेयः, बालिशः।
७)	**पुरुषः–** क्षेत्रज्ञः आत्मा पुरुषः ।	क्षेत्रज्ञः, आत्मा, पुरुषः ।
८)	**धूमः –** धूम्रधूमलौ कृष्णलोहिते ।	धूम्रः, धूमलः, कृष्णलोहितः ।
९)	**आदर्शः–** दर्पणे मुकुरादर्शौ ।	दर्पणः, मुकुरः, आदर्शः ।
१०)	**वेतनम्–** भरण्यं भरणं मूल्यं निर्वेशः पण इत्यपि।	भरण्यम्, भरणम्, मूल्यम्, निर्वेशः ।
११)	**याचना –** याञ्चाऽभिशस्तियाचनार्थना ।	याञ्चा, अभिशस्तिः, याचना, अर्थना ।
१२)	**वृत्तिः–**आजीवोजीविकावार्ता वृत्तिर्वर्तनजीवने।	आजीवः, जीविका, वार्ता, वृत्तिः, वर्तनम्, जीवनम् ।
१३)	**पण्यम्–**विक्रयंपणितव्यंचपण्यंक्रय्यादयास्त्रिषु।	विक्रयम्, पणितव्यम्, पण्यम्, क्रय्यम् ।
१४)	**भृत्यः–** भृत्ये दासेरदासेयदासगोप्यकचेटकाः ।	दासः, दासेरः, दासेयः, गोप्यकः, चेटकः ।
१५)	**स्वामी–** अधिभूर्नायको नेता प्रभुः परिवृढोऽधिपः।	अधिभूः, नायकः, नेता, प्रभुः, परिवृढः, अधिपः ।
१६)	**व्याघ्रः–** शार्दूलद्वीपिनौ व्याघ्रे ।	शार्दूलः, द्वीपी, व्याघ्रः ।
१७)	**धूर्तः–** उन्मत्तः कितवो धूर्तो धत्तूरः कनकाह्वयः।	उन्मत्तः, कितवः, धूर्तः, धत्तूरः, कनकः ।
१८)	**रोगः –** स्त्री रुग्रुजा चोपतापरोगव्याधिगदामयाः।	रुक्, रुजा, उपतापः, व्याधिः, गदः, आमयः ।
१९)	**शकलम्–** भित्तं शकलखण्डे वा पुंस्यर्धोऽर्धं समेऽशके ।	भित्तम्, शकलम्, खण्डम्, अर्धम् ।
२०)	**कण्ठः–** कण्ठो गलोऽथ ग्रीवायां शिरोधिः कंधरेत्यपि ।	कण्ठः, गलः, ग्रीवा, शिरोधिः, कंधरा ।

***

षष्ठमण्डलम् ।

सङ्कलितभाषाभ्यासः -६

१. नाम + सर्वनाम तालिकां पूरयत ।

क्र.	नाम	प्रातिपदिकम्	अन्तम्	लिङ्गम्	विभक्तिः	वचनम्
१)	भाषासु	....	आकारान्तः	स्त्रीलिङ्गम्	....	बहुवचनम्
२)	व्याधिः	व्याधि	....	....	प्रथमा	एकवचनम्
३)	वक्ता	वक्तृ	....	पुंलिङ्गम्	प्रथमा	....
४)	माम्	अस्मद्	सर्वनाम	....	द्वितीया	....
५)	अस्मै	इदम्	सर्वनाम	पुंलिङ्गम्	....	....

२. क्रियापदानां लकारैः सह मेलनं कुरुत ।

क्रियापदः	लकारः
१) अगायत्	क) कर्मणि लट्
२) त्यक्ष्यति	ख) लोट्
३) रक्षतु	ग) लट्
४) भजते	घ) लिङ्
५) अभिनयताम्	ङ) लङ्
६) आरभ्यते	च) लृट्

३. समासतालिकां पूरयत ।

क्र.	सामासिकशब्दः	समासविग्रहः	समासनाम
१)	प्रतिसप्ताहम्	सप्ताहे सप्ताहे ।	....
२)	भिन्नरुचिः	.... ।	बहुव्रीहिः
३)	....	न क्षतः ।	नञ् तत्पुरुषः
४)	अक्षिभ्रुवम्	अक्षिणी च भ्रुवौ च एतेषां समाहारः ।	....
५)	....	जनेषु अनुकम्पा ।	सप्तमी तत्पुरुषः

४. तद्धित-तालिकां पूरयत ।

१) आधुनिक: = ... ।

२) माहात्म्यम् = ... ।

३) .... = वर्षे भवम् ।

४) .... = मधुरस्य भाव: ।

५) .... = देह: अस्य अस्ति ।

५. कृदन्तरूपाणि लिखत ।

क्त	क्तवतु	कृत्या:	शतृ/शानच्

(सार्य:, वदितव्य:, आदिष्टवान्, पीत:, वहन्/वहमान:, सृत:, प्रार्थनीय:)

६. सन्धि:-पूर्वपदं/उत्तरपदं लिखत ।

१) वस्त्रगर्भाभिरन्याभि: = ... ।

२) .... = परीक्ष्यान्यतरत् + भजन्ते ।

३) सङ्गोऽस्तु = ... + ... ।

४) .... = शोषयति + अन्नम् ।

५) तुष्टावक्षतदेहम् = ... + ... ।

७. सूचनानुसारं परिवर्तनं कुरुत ।

१) स्म निष्कास्य वाक्यं पुनर्लिखत ।
चन्दमामा इति मासिकं बालकानां चेतांसि आकर्षयति स्म ।

२) लकारं परिवर्तयत ।
मनुज: अपकारान् विस्मरेत् । (लोट्लकारं प्रयुज्य वाक्यं पुनर्लिखत ।)

३) पूर्वकालवाचकं निष्कास्य वाक्यं पुनर्लिखत ।
किञ्चित् विचिन्त्य शिवदास: प्रतिप्रश्नं कृतवान् ।

४) सति-सप्तमी रचनां निष्कासयत ।
अध्यापके प्रविष्टे छात्रा: तूष्णीम् उपविशन्तु ।

५) वाच्यपरिवर्तनं कुरुत ।
वासुदेव: प्रयोजनं कथितवान् ।

८. गद्यांशं पठित्वा निर्दिष्टाः कृतीः कुरुत ।

गोरखपुरस्य कारागारम् । 'काकोरी' प्रकरणसम्बन्धी कश्चन बन्धने स्थापितः । विचारणा प्रवृता । अन्ते न्यायाधीशः उक्तवान् – 'शूलारोपणेन दण्ड्यते एषः' इति । एतां वार्तां श्रुत्वा सर्वे खिन्नाः । किन्तु सः चिन्तितवान् – 'मातुः पदतले आत्मानं समर्पयितुं कश्चन अवसरः लब्धः' इति । अतः सः सन्तुष्टः । पुत्रस्य मरणदण्डनवार्तां श्रुत्वा माता धावन्ती आगतवती । मातरं दृष्ट्वा सः बहु रुदितवान् । माता पृष्टवती – 'भवान् धीरः राष्ट्रभक्तः इति ख्यातः । परन्तु मरणात् भीतः इव लक्ष्यते इदानीम् । एवं चेत् किमर्थम् एषः मार्गः आश्रयणीयः आसीत् भवता ?' तदा सः उक्तवान् – 'अहं मरणात् भीतः न । सिंहस्य उदरे सिंहः एव उत्पद्यते, न तु शृगालः । मातृवात्सल्यात् वञ्चितः भवामि खलु इति दुःखम् अम्ब !'

शूलारोपणदिने प्रातः उत्थाय सः भगवद्गीतां पठितवान् । योगासनं पूजां च कृतवान् । एतद् दृष्ट्वा अधिकारी पृष्टवान् – "किमर्थम् एतद् सर्वं करोति भवान् ?" इति । "भारतीयानां पुनर्जन्मनि विश्वासः । एतस्य जन्मनः फलम् अग्रिमजन्मनि प्राप्स्यामः । कष्टकरं कार्यं कर्तुम् उत्तमं शरीरम् आवश्यकं खलु ? अतः योगासनं करोमि", इति उक्तवान् सः तरुणः । एषः अप्रतिमः राष्ट्रभक्तः एव । देशाय आत्मानं समर्प्य प्रेरणादायकः जातः सः ।

अ. पूर्णवाक्येन उत्तरत ।
शूलारोपणदिने राष्ट्रभक्तः कां पठितवान् ?

आ. अधोरेखितशब्दस्य कृते प्रश्ननिर्माणं कुरुत ।
भारतीयानां पुनर्जन्मनि विश्वासः ।

इ. लकारं लिखत ।
प्राप्स्यामः ।

ई. प्रातिपदिकं लिखत ।
वार्ताम्, सः

उ. अनुवादं कुरुत ।
पुत्रस्य मरणदण्डनवार्तां श्रुत्वा माता धावन्ती आगतवती ।

ऊ. एकम् अव्ययं चित्वा लिखत ।